



Executies in de 16^{de} eeuw
Houtsnede, uit : Joost de Damhoudere, *Praxis rerum criminalium*.

Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de eerste helft van de 16^{de} eeuw

Spiegelstraffen ter afschrikking

Allerlei beweegredenen hebben de mensen er in het verleden toe aangezet om op te treden tegen diegene die een inbreuk maakten op het strafrecht en op eenzelfde moment beïnvloedden meestal zeer uiteenlopende overwegingen de straftoemeting. Al die beweegredenen kan men herleiden tot vier grondgedachten. Er was vooreerst de idee dat de misdadiger een gelijkwaardig leed moest ondergaan als datgene dat hij aan een ander had berokkend (= vergeldingsgedachte). Ten tweede was er de idee dat de straf een voorbeeld moest stellen ten aanzien van de betrokken misdadiger en alle andere personen die potentieel een misdrijf konden begaan (= afschrikkingsgedachte). Ten derde was er de idee dat de straf de maatschappij moest vrijwaren voor een nieuwe inbreuk door de veroordeelde (= beveiligingsgedachte). En tenslotte was er de idee dat de straf de veroordeelde moest omvormen van een slecht naar een goed mens en hem moest voorbereiden op zijn nieuwe opname in de samenleving (= verbeteringsgedachte). In elke tijd koesterde men elk van die vier kerngedachten, zij het met een verschillende intensiteit en met alle gevolgen voor de opgelegde straffen.

Deze vier grondgedachten waren al terug te vinden bij de auteurs van het laatmiddeleeuwse strafrecht en werden overgenomen door de criminalisten van de 16^{de} eeuw, zoals de Bruggeling Joost de Damhouder, achtereenvolgens raadspensionaris en griffier crimineel van Brugge. In het voorwoord (*"Prefatie"*) van zijn *"Practycke ende handbouck in criminele zaeken"* (1555) had hij het eerst over de noodzakelijkheid *"dat tlandt ghesuvert zij van den bouven ende quae-de lieden ten hende dat in ruste blijfe"* (= beveiligingsgedachte).

Vervolgens wees op “*dat deel der iusticie twelcke van den Philosophen ende wijsen ghenoompt wordt wrake*” (= vergeldingsgedachte), beklemtoonde hij de idee dat “*de misdaden dan zijn te punierene omdat de peine van den eenen zoude moghen wesen de vreesse van velen*” (= afschrikkingsgedachte) en had hij het tenslotte over de straf als een “*medicine van correctie ende beteringhe*” (= verbeteringsgedachte). Dat de afschrikking zijn duidelijke voorkeur kreeg, blijkt uit de volgende zin: “... *want men moet die faulte ende misdaet punieren ende beteren niet om tvoorleden delickt ende misdaet, want dat niet beterlick en es, maer omdat hij anderwerf niet en zoude zondeghen of misdoen ende omdat anderen duer zijn exemple oock niet en zoude zondeghen, dat gheschien soude indie(n) de crimen ende misdaden niet ghepuniert en worden*”¹.

Deze voorkeur voor de afschrikkingsgedachte vindt men ook terug in de rechtspraak van de Vlaamse schepenbanken in de 16^{de} eeuw. Op een bijna stereotype wijze vermeldden hun criminele vonnissen dat de feiten “*niet lydelick (zyn) zonder stranghe ende openbare punitie in exemple van anderen hemlieden van ghelycken te wachtene*”. Op 16 maart 1540 had de Gentse schepenbank het zelfs over “*niet lydelic zonder hooghe cryminele punitie in spieghelen ende exemple van anderen hemlieden van ghelycken te wachten*”². Diezelfde spiegelgedachte was al eerder terug te vinden in een scheidsrechtelijk vonnis van Maximiliaan van Oostenrijk van 1481. Een zekere Willem van der Schage was door de schepenen van Gent verbannen en had in Brugge de intrekking van zijn verbanning verkregen. Omwille van deze aanslag op de jurisdictie van de Gentse schepenen moest van der Schage een metalen hoofd plaatsen op de voorgevel van het stadhuis met daaronder een metalen plaat waarin zijn vergriep werd vermeld. In de collatiezaal van datzelfde stadhuis moest hij een tweede hoofd plaatsen met daaronder een plaat met volgend opschrift in rijm :

*“Notabele personen van hoogher namen
Gheautoriseert ome tvermaken der wet*

1 J. De Damhouder, *Practycke ende handbouck in criminele zaeken*, Leuven, 1555 (anast. druk, Roeselare, 1981), 1-2.

2 Het ging daarbij om een vonnis waarbij een godslasteraar werd gestraft met het doorsteken van zijn tong : J.B. Cannaeert, *Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht*, Gent, 1835, 57.

*Committeert discretelic naer betaemen
 Persoonen van heeren uut elc let
 Ome tprivilegie zuuwer ende net
 Tonderhaudene in sprinchen eerlichede
 Overdync alle saken hoe ende het
 Hem alle dync vooucht in eendrachtichde
 Spieghelt u hier an, so heb dy vrede.”³*

Om dan derden ten volle af te schrikken, werden de straffen zoveel mogelijk in het openbaar uitgevoerd en trachtte men de toeschouwers zo duidelijk mogelijk te maken over welk misdrijf het precies ging. In sommige gevallen was dat niet zo moeilijk omdat het misdrijf zo maar uit de straf bleek, daar die straf alleen voor een bepaald misdrijf werd uitgesproken. Zo was het afsnijden van een (stuk) oor een typische straf voor een dief⁴. De toeschouwer die deze straf zag uitvoeren, kon zich niet vergissen. Zonder enige uitleg wist hij dat er een diefstal was gepleegd en wat hem te wachten stond wanneer hij zelf dit misdrijf pleegde. Hetzelfde gold wanneer een lijk door de straten werd geslept en in een spriet werd opgehangen. Iedereen wist dat het dan ging om een executie van een zelfmoordenaar.

In de meeste gevallen was het misdrijf helemaal niet af te leiden uit de straf omdat die straf voor meerdere misdrijven werd opgelegd. Zo lieten de Brugse schepenen⁵ in de eerste helft van de 16^{de} eeuw niet alleen de homoseksuelen verbranden⁶, maar ook de duivelse heksen⁷, de ketters⁸ en soms de brandstichters⁹. In diezelfde periode werden

3 Cannaert, *Bydragen...*, 128.

4 De Damhouder, *Practycke ende handbouck in criminele zacken*, 193 (cap. 110). Cannaert, *Bydragen...*, 34-35 ; BRUGGE, Stadsarchief, Oud archief, *Verluydboeck* (verder : *Verluydboeck*) 1490-1537, f°24r, 82r, 76v, 77r, 82r en 84v.

5 Wij baseerden ons op de twee “Verluydboeken” van die tijd (*Verluydboeck* 1490-1537 en *Verluydboeck* 1538-1555) die bewaard worden op het stadsarchief van Brugge. Meer over deze registers bij A. Van de Walle, *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge*, deel 1 : *Oud Archief*, Brugge, 1979, 91.

6 De zogenaamde zonde van “sodomye” of “buggherie” : *Verluydboeck* 1490-1537, f°15v, f°16r, 24r, 25r, 47r, 75r, 78r, 97r, 137v ; *Verluydboeck* 1538-1555, f°79v en 80v.

7 *Verluydboeck* 1490-1537, f°231v.

8 *Verluydboeck* 1538-1555, f°9v, 10r, 10v, 11r en 12r ; *Verluydboeck* 1538-1555, f°224v en 255v.

9 *Verluydboeck* 1490-1537, f°162v.

sommige brandstichters met een zwaard onthoofd¹⁰, en dat was veelal ook de straf voor de (roof)moordenaars¹¹, de opzettelijke doodslagers¹², de verkrachters¹³, de zware geweldplegers¹⁴, de kerkrovers¹⁵, de straatrovers¹⁶ en andere rovers¹⁷. Hardnekkige dieven¹⁸, landlopers die diefstal met inbraak pleegden¹⁹ en valsmunters werden opgeknoot²⁰. De verbanning (al dan niet voorafgegaan door een tentoonstelling op een schavot, een geseling of een brandmerk)²¹ en de profijtelijke betering²² kenden hetzelfde lot. Beide straffen werden voor meerdere misdrijven aangewend.

Om dan het juiste misdrijf aan te duiden, was het aanbrenge van een geschrift vastgemaakt op de borst van de veroordeelde het eenvoudigste middel om de toeschouwers precies mee te delen wie en waarom er gestraft werd. Deze bekendmakingwijze, die de Brugse schepenen regelmatig aanwenden²³, had echter wel het grote nadeel dat vele mensen er geen rechtstreekse kennis konden van nemen daar zij niet konden lezen of als vreemdeling de Vlaamse taal niet machtig waren²⁴.

10 Verluysboek 1490-1537, f°52r en 73v-74v.

11 Verluysboek 1490-1537, f°5r, 69v en 88v.

12 Verluysboek 1490-1537, f°16r, 47v en 136v.

13 Verluysboek 1490-1537, f°5v, 49v, 84r en 89v.

14 Verluysboek 1490-1537, f°71r, 81r en 95v.

15 Verluysboek 1490-1537, f°46v, 50v en 106v.

16 Verluysboek 1490-1537, f°70v en 90v.

17 Verluysboek 1490-1537, f°69v en 80r ; Verluysboek 1538-1555, f°34v, 36v, en 41v-42r.

18 Verluysboek 1490-1537, f°18r, 25v, 29v, 41v, 49r en f°92r.

19 Verluysboek 1490-1537, f°79v ; Verluysboek 1538-1555, f°34v.

20 Verluysboek 1490-1537, f°24v ; Verluysboek 1538-1555, f°107v.

21 Verluysboek 1538-1555, f°1r, 2r, 4r, 6r, 7r, 8v etc. ; Verluysboek 1538-1555, f°16v, 17r, 22v, 23r etc.

22 Bestaande in het afsmecken van vergiffenis in het openbaar, het afleggen van een smadelijke tocht met een kaars in zijn handen en het offeren van die kaars in de kerk : Verluysboek 1538-1555, f°97v, 110r, 196v, 198r, 199r, 208r, 211r etc. ; Verluysboek 1538-1555, f°5v, 7v, 14r, 18v, 20v, 23v etc.

23 Verluysboek 1490-1537, f°26v (24 juli 1499), 33v (23 juli 1502), 200v (18 januari 1529), 216v (12 april 1529) en 250r (30 april 1535) ; Verluysboek 1538-1555, f°22v (24 mei 1539), 97v (14 maart 1542), 108v (3 november 1543), 142v (30 maart 1545), 190v (15 oktober 1548) en 288r (26 november 1555).

24 Vandaar dat men de criminele vonnissen voor vreemde misdadigers soms in een andere taal voorlas. Vertaling in het Frans : Verluysboek 1490-1537, f°36r-37r en 86r-86v ; vertaling in het Italiaans : Verluysboek 1490-1537, f°137r-137v.

Om het bestrafte misdrijf dan toch bekend te maken, zochten de schepenen dan maar creatief naar allerlei uitwendige tekenen of symbolen die het voorwerp van het misdrijf of het middel van het misdrijf in de strafuitvoering uitbeeldden. In de 16^{de} eeuw gebruikten zij die symboliek ook om de hogere straf aan te duiden waaraan de veroordeelde wegens verzachtende omstandigheden was ontsnapt, maar bij herhaling dreigde aan onderworpen te worden.

Het uitbeelden van het voorwerp van het misdrijf

Spiegelstraffen kwamen al voor in de aller-oudste strafwetten, zoals de Codex Hammoerabi (circa 1775 v. Chr.), het Oude Testament en de Twaalfafelen wet (circa 451-449 v. Chr.). Op grond van het beginsel van de exacte vergelding, of het "*ius talionis*", bepaalde men daar dikwijls dat het lichamelijke leed dat door een bepaald misdrijf aan een bepaalde persoon werd aangedaan, moest gecompenseerd worden door een analoog lichamenlijk leed bij de misdadiger²⁵.

Dit taliobeginsel, dat meestal wordt uitdrukt in de rechtspreuk "Oog om oog, tand om tand", werd tijdens de 11^{de} eeuw in het Vlaamse strafrecht ingevoerd. Het kwam ondermeer voor in de keure voor Geraardsbergen van 1067-1070, die het had over "*caput pro capite, membrum pro membrum*"²⁶, en in een aantal archaische 13^{de}-eeuwse plattelandskeuren, zoals de keure voor Zaffelare van 4 febru-

25 Codex Hammoerabi, § 192 : "Wanneer iemand een vrije man een tand heeft uitgeslagen, zal zijn tand worden uitgeslagen." ; § 196 : "Wanneer iemand bij een vrije man een oog heeft uitgestoken, zal zijn oog worden uitstoken." ; § 197 : "Wanneer iemand bij een vrije man een been heeft gebroken, zal zijn been worden gebroken." ; § 229 : "Wanneer een metser voor iemand een huis gebrekking heeft gezet en dit huis stort in waardoor de eigenaar sterft, dan zal de metser worden gedood." ; § 230 : "Indien het een kind is van de eigenaar die hierdoor werd gedood, zal een kind van de metser worden gedood." Exodus, 21, 24 : "Oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet." ; 25 : "Brand voor brand, wond voor wond, buil voor buil." ; Twaalfafelenwet, 8, 2 : "Indien een lid wordt afgerukt en er geen overeenkomst is gemaakt, moet de taliowet worden toegepast."

26 Th. De Limburg-Stirum, *Coutumes des deux villes et pays d'Alost (Alost et Grammont)*, Brussel, 1878, 511.

ari 1260, die bepaalde : “Voorts zo wie andren let afslaet, alsulc sal hy verliesen, hant over hant, oeghe over oeghe, oere over oere, voet over voet...”²⁷. Het staatsgezag voerde deze spiegelstraffen toen in, niet zozeer om af te schrikken, maar om de maat van de wraak (= vergelding) te beperken tot de maat van de aangerichte schade. Zij bleven slechts korte tijd bestaan en waren, wat de verminkingen betreft, al niet meer te vinden in de stedelijke keuren van Filips van den Elzas op het einde van de 12^{de} eeuw. In de loop van de 14^{de} eeuw verdwenen ze ook in het plattelandsstrafrecht²⁸. Op de beroving van een lidmaat stond voortaan de hoogste geldboete en niet de beroving van het analoge lid schreven de schepenen van Ieper al in de 14^{de} eeuw aan de schepenen van Saint-Dizier²⁹. Bij doodslag bleef het taliobeginsel wel nog lange tijd in het collectieve geheugen gegrift³⁰.

In de 13^{de} eeuw werd ook een nieuwe spiegelstraf ingevoerd, namelijk de straf van het koken of het zieden³¹. Deze straf die uitsluitend aan valsmunters werd toebedeeld, bestond er wezenlijk in dat de misdadiger in een ketel met kokend water om het leven werd gebracht³². Het koken deed daarbij denken aan het zieden van het edel metaal in de smeltkroes³³ en gaf dus eigenlijk het middel aan waarmee het misdrijf was gepleegd. Vanaf de 15^{de} eeuw was valsmun-

27 D. Berten (ed.), *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand*, IX : *Coutumes des seigneuries enclavées dans le Vieux-bourg de Gand*, Brussel, 1904, 261.

28 R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XI^e tot de XIV^e eeuw*, Brussel, 1954, 191-192.

29 Tout lieu de Saint Dizier, 226, L. Gilliodts-Van Severen (ed.), *Sources et développement de la coutume d'Ypres*, Brussel, 1908, 143.

30 *Het bouc van tale ende wedertale*, 59, L. Gilliodts-Van Severen (ed.), *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, 1, Brussel, 1890, 294 : “Item, wie eenen wettachtighen man brochte van live ter doot met wapenen jof der zonder, ende hi daerof verwonnen wordet bi scepen(en) (...), men es sculdich over hem te rechtene metten zwerde, ende zyn ooft of te slane, als over eenen man die man ghebrocht heeft van live ter doot.”

31 Vanaf circa 1257 volgens Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 165.

32 Waarschijnlijk gebeurde dit met het hoofd naar beneden : E. Fournial, *Histoire monétaire de l'Occident médiéval*, Parijs, 1970, 17 ; J.M. Cauchies, *Faux-monnaieur et “justice du chaudron” à Valenciennes (1438)*, *Valenciennes et les Anciens Pays-Bas. Mélanges offerts à Paul Lefrançois*, Publication du cercle archéologique et historique de Valenciennes, 9, 1976, 92.

33 L.Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechtscultuurgeschiedenis der Nederlanden*, Antwerpen-Den Haag, 1947, 403.

terij een vorm van majesteitsschennis³⁴ die in beginsel was voorbehouden aan de Raad van Vlaanderen³⁵. De Raad van Vlaanderen oefende deze bevoegdheid ook effectief uit en strafte nog op 30 januari 1496 en 23 mei 1533 valsmunters met de ketel³⁶. Sommige lagere rechtbanken, zoals de schepenbank van Brugge en de soeverein-baljuw van Vlaanderen, die zijn hoofdkwartier in Brugge had, bleven echter ook de muntvervalsers aanpakken, maar legden daarbij wel minder kostelijke straffen op, zoals een opknoping aan de galg³⁷ of een verbanning van de veroordeelde nadat hij was tentoon gesteld met de valse munten die hij had gemaakt of verspreid³⁸.

In Brugge werd Heyndric Vellaert aan een dergelijke tentoonstelling onderworpen nadat hij valse "*corten*" (= soort munt) liet maken, hiervoor het nodige materiaal leverde en de valse geldstukken in het publiek verspreidde. Op 11 april 1534 werd hij tentoongesteld op een schavot op de Burg van Brugge "*behanghen met zulcke valsche corten als hij veroorboort ende uteghegheven heeft*"³⁹. Christiaen Ghysbrecht kreeg op 23 augustus 1539 een soortgelijke schavotstraf nadat hij wetens en willens valse munten had uitgegeven. Hij werd op het schavot "*behanghen met witte ende zwarte valsche pennynghen zulcke als over hem bevonden waren*"⁴⁰. Iets meer dan negen jaar later maakte Pieter Gaillie kennis met deze straf. Omdat hij bij het maken van valse munten hulp had verleend, werd hij op 15 oktober 1548 te pronk gesteld met een strop rond zijn hals en "*behanghen met de valsche pen-*

34 Wielant, *Corte instructie in materie criminele*, cap. 65, 2, ed. J. Monballyu, Filips Wielant verzameld werk, I, Brussel, 1995, 189; J. De Damhouder, *Practycke...*, 86 (cap. 62) en 91 (cap.65).

35 Ordonnantie van 17 augustus 1409, art. 11, *Placcaerten van Vlaenderen*, 1, 239; Ordonnantie van 9 mei 1522, art. 28, *Placc. Vlaenderen*, 1, 254.

36 Rijksarchief Gent, *Raad van Vlaenderen*, 7510, f°357r en 7524, f°397r.

37 Verluydboek 1490-1537, f° 24v (13 augustus 1498).

38 De soeverein-baljuw van Vlaanderen veroordeelde op 12 februari 1557 Antheunis Herman tot een opknoping aan de galg terwijl rond zijn hals de valse munten hingen die hij had gegoten. Aan diezelfde galg werd diezelfde dag Jan van Wayenberghe tentoongesteld met rondom zijn hals de zilveren munten die hij onrechtmatig had verguld: Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, 662, f°157r-160r-162v.

39 Hij werd vervolgens geseseld en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen: Verluydboek 1490-1537, f°243r.

40 Hij werd vervolgens geseseld en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen: Verluydboek 1538-1555, f°26r.

*nyngben die hy ghemaect hadde ende helpen maken*⁷⁴¹. In plaats van het middel (koken van het metaal) werd dus nu het voorwerp of het resultaat van de valsmunterij uitgebeeld.

Het behangen van de veroordeelde met het voorwerp van zijn misdrijf raakte ook voor andere misdrijven in zwang. Zo veroordeelden de Brugse schepenen op 10 november 1497 een zekere Charles van den Bussche omdat hij de wol die hij in onderaanneming uitkamd, in onvoldoende hoeveelheid aan zijn opdrachtgever teruggaf. Gedurende twee dagen, telkens van 10 uur tot 12 uur, moest hij te pronk staan op een schavot op de Burg *“behanghen met wulle”*⁷⁴². Margriete Leys, die garen had gestolen en verkocht, stond op 8 oktober 1530 op dezelfde plaats tentoon *“behanghen met zulcken gaerne als zoe ghestolen hadde”*⁷⁴³. Jan van den Berghe, die meerdere pakken wol bedrieglijk van een kar had weggenomen en gedeeltelijk had verkocht, stond op 2 maart 1538 tentoon *“behanghen met wulle ende met eenen basten strop an zynen hals”*⁷⁴⁴.

Jacop Blanckaert stal in 1535 een aantal stukken fustein⁷⁴⁵ door ze in te korten en ze met een vals merkinstrument te merken. Hij werd hiervoor op 16 oktober 1535 op een schavot tentoongesteld *“behanghen achter ende vooren met eeneghe stucken van de fusteyen by hem ghestolen ende met de slotele van de justicien an zynen hals”*⁷⁴⁶. Baudewyn Carlyn, die hetzelfde misdrijf pleegde, kreeg op 17 augustus 1537 slechts een erestraf. Terwijl hij op een schavot stond, werden de valse Brugse B-merken van de stukken fustein afgesneden en werd hij met deze stukken behangen. Voor de armenkas moest hij 50 pond parisis betalen en nog eens 50 pond parisis als profijtelijke betering⁷⁴⁷. Een jaar later viel hij al in herhaling. Ditmaal waren de Brugse

41 Hij werd vervolgens geseseld en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1538-1555, f°191r.

42 Hij werd vervolgens voor drie jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°23r.

43 Ze werd vervolgens verbannen voor drie jaar uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°218r.

44 Daarna volgde een geseling en een verbanning voor tien jaar : Verluysboek 1538-1555, f°4r.

45 Fustein : stof met een linnen schering en een katoenen inslag.

46 Hij werd vervolgens geseseld en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°257r. Voor de betekenis van de sleutel van justitie rond zijn hals, zie verder.

47 Verluysboek 1490-1537, f°267r.

schepenen minder mild. Ze lieten hem op 7 december 1538 opknopen aan de galg waaraan de valse merkinstrumenten waren opgehangen. “*In exemple van andren*” werden die valse merkinstrumenten vervolgens in het openbaar verbrand⁴⁸. Zijn broer en medeplichtige, Cornelis de Carlyn, kwam er goedkoper van af. Hij werd op 13 december 1538 tentoongesteld, “*behanghen met lapkins van fusteyen die met valsche teecken en ghezeghelt zyn, ende met eenen bast an zynen hals an de stake vaste ghemaect*”. Hij mocht vervolgens gedurende drie jaar de stad Brugge niet meer verlaten⁴⁹. Heindric van Borre verkocht geelkoperen (“*latoenen*”) kettingen voor gouden kettingen. Hij werd op 11 mei 1548 op een schavot tentoongesteld terwijl hij was behangen met de kwestieuze valse kettingen en vervolgens geselsd en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁵⁰.

Voor de mannelijke bigamisten bestond er op vele plaatsen in Vlaanderen een typische spiegelstraf: zij werden in de regel met spinrokken tentoongesteld en vervolgens verbannen. Het spinrok was een werktuig waarop men het vlas wond vooraleer men spon. Het spinnen zelf was een typische vrouwenarbeid⁵¹. Deze straf was ook in Brugge gekend. Zo trouwde de schoenmaker Jan van Helder nog driemaal zonder dat zijn eerste vrouw was overleden. Bij de laatste keer zwoor hij voor de pastoor dat hij nog nooit was getrouwd. Op 16 april 1545 werd hij in Brugge op een kar rondgereden waarop voor hem vier spinrokken stonden. Op verschillende plaatsen in de stad werd hij geselsd. Terug op de Burg van Brugge werd zijn tong doorgestoken met een gloeiend ijzer, werden zijn wangen gebrandmerkt met de stadsleutel en werd hij voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen⁵². Het doorsteken van de tong geschiedde voor de meened die hij had gepleegd, het brandmerk met de stadsleutel was in Brugge van oudsher de typische straf voor valsheid. Een tentoonstelling met twee spinrokken viel op 15 januari 1552 een zekere Joos Dierycx uit Asse te beurt. Hij liet zijn echtgenote in de steek, leefde met vele andere vrouwen in overspel en hertrouwde zonder dat zijn eerste vrouw was

48 Verluysboek 1538-1555, f°17r.

49 Verluysboek 1538-1555, f°17v.

50 Verluysboek 1538-1555, f°139r.

51 Zie hiervoor D. Callewaert (ed.), *Die evangelien van den Spinrocke. Een verboden volksboek “zo waar als evangelie” ca. 1510*, Kapellen, 2005.

52 Verluysboek 1538-1555, f°144v.

overleden. Na die tentoonstelling werd hij gegegeld en voor zes jaar verbannen uit Vlaanderen⁵³. Pieryne Ogiers, die ook een tweede maal huwde terwijl haar eerste man nog leefde, kwam er op 26 november 1555 iets goedkoper van af. Zij werd voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen nadat ze een tijdje op een schavot had gestaan “*met een roe(de) en een bonnette (= mannelijk hoofddekse) in elcker aerme*”. Een geschrift met grote letters dat aan haar boezem was vastgemaakt, zette uiteen waarom zij was gestraft⁵⁴.

Kerkrovers werden in Brugge in de regel onthoofd en vervolgens een tijdje op een karrenwiel of rad tentoongesteld dat onder een galg stond opgesteld⁵⁵. Om duidelijk aan te tonen dat het daarbij om een kerkrover en geen andere zware misdadiger ging, hadden de Brugse schepenen de gewoonte om op of naast de galg een ciborie of kelk te zetten⁵⁶. Zo pleegde Joos Lievins meerdere kerkdiefstallen in Rumbeke, Ruislede, Brugge en Torhout, de meeste met inbraak. In de Sint-Blasiuskerk in Rumbeke stal hij de monstrans met de relikwie van de patroonheilige. De Brugse schepenen lieten hem hiervoor op 26 juli 1522 met een zwaard onthoofden. Zijn dode lichaam werd op een rad gelegd waarboven een galg stond. Op die galg stond “*de ghe-lyckenesse van een relycque ofte montrance daerby als over een kercroovere*”⁵⁷.

De beurzensnijder, klerendief, inbreker en landloper Jeroon van Neren waagde zich met een metgezel aan twee kerkdiefstallen met inbraak. De eerste vond plaats in Watermaal bij Brussel. De metgezel stal er een verzilverde kelk, een pateel en een zilveren lepeltje, die in stukken in Brussel werden verkocht. Van Neren deelde in de opbrengst. In de kerk van Tielt in Brabant stal de metgezel een ciborie met hosties, een klein ivoren doosje en een kistje met heilig olie, die allen in stukken werden geslagen en waarvan de bruikbare delen werden verkocht. Voor deze medeplichtigheid werd van Neren op 29

53 Verluysboek 1538-1555, f°221v.

54 Verluysboek 1538-1555, f°288r.

55 Verluysboek 1490-1537, f°46v (5 december 1506): “... te rechtene metten zweerde als van zynen hoofde of te slane ende also te bringhene van den live ter doot ende voort zynen dooden lechame ghestelt te werdene up een wiele als over een kercroovere...”.

56 Ook nog in de 17^{de} eeuw : E.I. Strubbe, Weerspiegeling van het misdrijf in de straf, *Biekorf*, 1928, 170.

57 Verluysboek 1490-1537, f°132v.

november 1539 onthoofd en op een rad tentoont gesteld. Boven het rad stond een galg met daarop een ciborie⁵⁸. Zijn metgezel, Jan Pieterzuene uit Holland, bijgenaamd de rechtvaardige Jan, had nog meerdere andere kerkdiefstallen op zijn actief, ondermeer in Den Bosch en Duveland. Telkens nam hij de cibories, kelken en ander waardevolle religieuze voorwerpen weg, sneed ze in stukken om te zien wat er van goud of van koper was en verkocht de waardevolle delen. De hosties gaf hij aan zijn bijzit, die ze opat of in allerlei muurspleten wegmoffelde. Op bevel van de schepenen van Brugge werd Pieterszuene's rechterhand op 29 november 1539 afgehakt en aan een galg vastgenageld. Vervolgens werd hij zelf aan een staak verbrand tot hij was overleden. Zijn verkoolde lijk werd daarna een tijdje aan een galg opgehangen. Boven op die galg stond "*een cyborie ende een kilck*"⁵⁹. De recidivist Gillis Willems stal in de kerk van Nieuwpoort en in de kerk van Slijpe telkens een vergulde ciborie. Hij werd op 23 december 1552 met een zwaard onthoofd en vervolgens op een rad tentoongesteld "*met een ciborie van blecke daerneffens staende*"⁶⁰.

Tenslotte werden sommige hervormingsgezinden een tijdje op een schavot tentoongesteld en geselsd terwijl hun ketterse boeken werden verbrand. Op 27 november 1529 was dit ondermeer het geval met de lutheranen Raes de Pours uit Hazebroek, Andries le Roy en Claeys Spuers⁶¹. De verbranding van de boeken wees ook op de vuurdood waaraan zij zelf waren ontsnapt.

Het uitbeelden van het middel of voorwerp waarmee het misdrijf was gepleegd

Om het misdrijf in de straf uit te beelden toonden de Brugse schepenen niet alleen het voorwerp van het misdrijf, maar soms ook het middel of instrument waarmee het misdrijf werd gepleegd. Sommige uitbeeldingen waren daarbij van heel oude, andere van meer recente datum.

58 Verluysboek 1538-1555, f°49r.

59 Verluysboek 1538-1555, f°54v-55r.

60 Verluysboek 1538-1555, f°247v.

61 Verluysboek 1490-1537, f°211r-212r.

Het afhouden van de rechterhand met de bedoeling om de hand te kastijden die zich aan een zwaar misdrijf had schuldig gemaakt, kwam al voor in het oudste Vlaamse strafrecht. Het werd er aangevend voor meerdere misdaden zoals verwondingen met verzwarende omstandigheden, verbrekingen van de nachtvrede, aanslagen met verboden wapens, het doorsteken van een zeedijk en het leggen van een hinderlaag⁶². In de eerste helft van de 16^{de} eeuw kwam deze verminderingstraf nog maar uiterst zelden voor. Zij werd nog alleen toegepast als een bijkomende straf voor zeer zware misdrijven, zoals voor bovengenoemde kerkroven van Jan Pieterzuene in 1539 en de doodslag die de marktkramer Phelips Zegaert in 1542 pleegde op zijn echtgenote. Zegaert sloeg zijn echtgenote zonder enige reden zodanig met zijn zwaard dat zij er twee tot drie uren later was van gestorven. Hij werd op 16 februari 1542 zijn rechterhand afgeslagen, met een zwaard onthoofd en op een rad tentoon gesteld. Zijn afgehakte hand en het zwaard waarmee hij de doodslag pleegde werden aan het rad opgehangen als symbool van zijn gruwelijke doodslag⁶³.

In de tweede helft van de 15^{de} eeuw ontwikkelde het afhouden van de rechterhand zich als de typische, criminele straf voor een fysieke aanval op een gerechtsofficier tijdens de uitoefening van zijn ambt. Dit misdrijf was in rechte een vorm van wereldlijke majesteitsschennis die aan de Raad van Vlaanderen was voorbehouden, maar omdat dergelijke aanslagen veelvuldig voorkwamen, duldde dit gerechtshof dat ook de gewone schepenbanken en leenhoven hiervan kennis namen. Dit was zeker het geval wanneer het om een aanslag tegen een lagere gerechtsofficier ging⁶⁴. Dit was ook het geval in Brugge. De dronken satijnwerker Adriaen Lauwins kwetste 's nachts op de openbare weg meerdere personen en een schoutsdienaar met een (nagel)mes. "*Ten anziene van elcken*" werd op 31 december 1501 zijn vuist op een schavot op de Burg van Brugge afgehouden en werd hij vervolgens

62 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 192-193.

63 Verluudboek 1538-1555, f°95r.

64 Meer hierover bij F. Van Molle, Koperen koppen en vuisten in het oud Vlaamse strafrecht, *Artium minorum folia Lovaniensia*, 15 (1974), 141-166; J. Monballyu, De bestraffing van weerspannigheid door de Raad van Vlaanderen in het begin van de 16^{de} eeuw. Het proces Roeland Duernaghele (1515-1513), *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, 354-359

voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen⁶⁵. De brouwersknecht Jan Neyt kreeg op 31 december 1512 dezelfde straf wegens zijn “*overdaden ende tassementen*”. Maar omdat het toen zeer koud was en sterk vroom, werd de executie enkele weken uitgesteld. De Brugse medici en chirurgen waren immers van oordeel dat het afhouden van een hand tijdens dergelijk weer levensgevaar inhield voor de geëxecuteerde. Op 9 februari 1512 verliet Jan Neyt de Brugse gevangenis... waarschijnlijk zonder zijn rechterhand⁶⁶.

Wegens verzachtende omstandigheden zette de Raad van Vlaanderen soms deze vreselijke, criminele straf om in een civiele betering waarbij de veroordeelde tijdens een smadelijke tocht een toorts moest dragen waaraan een wassen vuist was opgehangen of waarbij hij in het gerechtshof een metalen vuist moest plaatsen met daaronder een plaat waarin het vergrijp werd uiteengezet⁶⁷. In Brugge volgde men vrij vlug deze humane aanpak. Zo straften de Brugse schepenen op 21 januari 1519 de visverkoper Joos Dagheyns omdat hij de schoutsdienaars met een mes had bedreigd en één van hen in zijn vinger had gesneden. In zijn lijnwaad, moest hij blootshoofds en blootvoets vergiffenis vragen aan de schout en zijn dienaars. In zijn handen moest hij een toorts van drie ponden was dragen waaraan een wassen vuist was vastgemaakt en die toorts offeren in de Sint-Baseliskapel voor het heilig bloed⁶⁸. De dronken mandenmaker Walrave van Poucke maakte zich tijdens een feest van zijn ambacht schuldig aan allerlei beledigingen tegen de deken, zwoer daarbij allerlei vreselijke eden en pleegde geweld tegen de stedelijke schadebeletters en kolfdragers die hem wilden aanhouden. De schout vorderde tegen hem de criminele straf van het afhouden van zijn rechtervuist en zijn ontroofding, maar de schepenen lieten die vordering omwille van zijn dronkenschap in een civiele vordering omzetten en veroordeelden hem op 30 augustus 1539 tot “*t’zynen propren coste te doen stellene in de vierschare van deser stede een motalen vuust, met een motalen tafle daeronder, daerinne ghescreven of ghegraveit staen zal wie die daer heeft doen stellen ende de cause waeromme*”. Hij werd vervolgens geselsd,

65 Verluysboek 1490-1537, f°32r.

66 Verluysboek 1490-1537, f°72v.

67 Monballyu, *De bestraffing...*, 357-359.

68 Verluysboek 1490-1537, f°110r.

de tong doorgestoken en tenslotte voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen⁶⁹. De timmerman Claeys de Camont, die een stedelijke schadebeletter in zijn arm verminste en aan zijn hoofd verwondde, werd op 28 januari 1552 veroordeeld tot het uitvoeren van een profijtlijke betering. In de vierschaar moest hij bovendien, binnen de zes weken, “*stellene een motalen vuyst, weghende twaelf ponden, met eender plate van latoene daeronder innehoudende de cause waeromme ende by wyen*”⁷⁰. Die wassen of metalen vuisten en platen hadden een duidelijke, symbolische betekenis. Zoals de werkelijk afgehakte handen verwezen zij naar de wijze waarop de aanslag had plaatsgevonden en hadden ze tot doel om de dader en derden af te schrikken om in de toekomst een gelijkaardig feit te plegen. Zij herinnerden bovendien aan de niet ondergane, zwaardere straf van het verlies van de rechterhand die in dergelijke gevallen de normale straf was.

Het doorsteken van de tong met een gloeiend ijzer voor misdaden waarin de tong het voornaamste orgaan was, kwam ook al vrij vroeg voor in het Vlaamse strafrecht⁷¹. In de eerste helft van de 16^{de} eeuw werd deze straf in Brugge nog voor meined⁷² en vooral voor godslastering aangewend⁷³. Zo werd de tong van Clays van Cotengny op 20 juni 1534 doorstoken omdat hij bij zijn aanhouding door de stedelijke kolfdragers de hulp had ingeroepen “*van alle duvelen van der helle*” en had gezworen “*vele quade eeden als by der vleesche, bloede, wondden ende crachte Gods*.”⁷⁴. De wolwever Willem de Donckere die

69 Brugge, Stadsarchief, *Civiele sententiën vierschaar 1534-1541*, f°437v-439r, uitgegeven door A. Schouteet, *Jurisdicctie over ambachtslieden te Brugge in de 16^{de} eeuw*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België 20 (1959-1960), 432-437. Walrave hield er geen wijze les aan over. Op 16 mei 1545 werd hij, na een uitgebreid onderzoek (*Ibidem*, 189, *Register van de criminele informatie 1542-1547*, f°87r-91v) wegens nieuwe geweldddaden onthoofd : Verluysboek 1538-1555, f°133v-135r. In dit laatste vonnis is er uitdrukkelijk sprake van het vonnis van 1539.

70 Hij moest bovendien drie jaar verblijf houden in de stad : Verluysboek 1538-1555, f°252v.

71 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 193-194.

72 Zie het bovengenoemde besproken geval van de bigamist Jan van Helder.

73 Een aantal Brugse vonnissen geven niet precies aan voor welke feiten deze straf werd uitgesproken : Verluysboek 1490-1537, f°69r (3 april 1512), 90v-91r (26 juli 1515) en 96v (26 september 1516).

74 Hij werd ook met een “scroode” voor zijn hoofd op een schavot tentoongesteld, gegeseld en verbannen voor 50 jaar uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°244r.

had uitgeroepen dat hij iemand zou vermoorden “*zweerende by der cracht, macht, cruce, bloede, vijf wonden ende sacramente Gods*”, kreeg op 27 oktober 1542 diezelfde straf⁷⁵. Gelijkaardige vonnissen werden op 30 oktober 1539, 25 augustus 1543, 17 april 1545, 15 juni 1545, 19 mei 1548 en 19 november 1552 uitgesproken⁷⁶.

Bij schriftvervalsingen was de valse akte het middel bij uitstek om het misdrijf te plegen. Om een schriftvervalsing aan te duiden lieten de Brugse schepenen dan ook de schriftvervalers tentoonstellen met de valse akte(n) op hun borst. Zo wendde de bedelaar Jacop Janszuene voor dat hij een schipbreukeling was in de hoop meer aalmoezen te krijgen. Hij gebruikte daarvoor een valse akte in het Latijn die hij van een pastoor zou hebben gekregen. Hij stond hiervoor op 29 december 1502 gedurende drie dagen, telkens twee uren, tentoon voor de hallen op de markt in Brugge met de valse akte op zijn borst⁷⁷. De Schot Andries Dondasse lichtte met allerlei valse, vorstelijke en kerkelijke, akten meerdere personen op. Hij werd op 31 januari 1512 “*behanghen met brieven*” een uur op een schavot tentoongesteld, geseseld, gebrandmerkt in de lier van zijn beide kaken en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁷⁸. Sebastiaene Fernande du Quesne bedroog meerdere lieden met de verkoop van valse “*ryngheskins ende agnus deykins*”. Zij stond op 5 februari 1518 een uur lang op een schavot getooid met die valse stukken⁷⁹. De zigeuner en landloper Philips Obert voorspelde met handlezingen de toekomst en maakte bij zijn verplaatsingen gebruik van “*eenen valschen ende ghecontrefaicten*” pauselijke vrijsgeleidebrief. Hij werd op 4 mei 1527 met die akte tentoongesteld en vervolgens geseseld en verbannen⁸⁰.

Kathelyne Vullots verspreidde in 1538 leugenachtige en eerrovende brieven waarbij zij een gehuwde vrouw wegens overspel in diskrediet bracht. Zij werd op 3 augustus 1538 op een kar rondgevoerd, “*behanghen met de valsche brieven die zoe geschreven heeft ende met roeden (ende) met een spade voor huer staende up zoden*”. Uiteindelijk

75 Verluysboek 1538-1555, f°88v.

76 Verluysboek 1538-1555, f°30r, 106r, 133r, 135v, 188r en 245v.

77 Hij werd vervolgens geseseld en verbannen : Verluysboek 1490-1537, f°34v.

78 Verluysboek 1490-1537, f°68r.

79 Ze werd vervolgens voor één jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°102r.

80 Verluysboek 1490-1537, f°190r.

werd ze voor 50 jaar uit Vlaanderen verbannen⁸¹. Pauwels de Vriese beschuldigde in een anonieme brief aan de schout van Brugge iemand lasterlijk van lutheranisme. Hij werd op 16 september 1541 op een schavot tentoongesteld “*met de brieven die hij geschreven heeft uut hate ende nijde voor hem hanghende*”⁸². Nicolaes Rachet uit Genève presenteerde zich met een valse pauselijke brief als een heremiet uit het Heilig Land en probeerde met allerlei relikwieën en papieren prentjes aalmoezen te krijgen. Hij werd op 21 februari 1545 op een schavot tentoongesteld “*behanghen metten brieven ende beildekens daarmede hij gheblaut ende tvolck bedroghen heeft*”. Op dat schavot werden ook zijn haar en baard afgeschoren en werd hij gezeseld. Tenslotte werd hij voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁸³.

Ook valspelers werden tentoongesteld vooraleer zij werden gezeseld en verbannen. Dit gebeurde meestal terwijl ze waren behangen met de teerlingen, kaarten, riempjes, negen tafelen en andere voorwerpen waarmee zij hun vals spel hadden gespeeld. Zo stonden Jan Gille en Jehenin Bonnye, afkomstig uit Rijsel, op 5 februari 1518 een uur lang op een schavot op de Burg van Brugge “*behanghen met teerlynghen ende quaertspelen*”. Zij hadden zich jaren bezig gehouden “*met valsschen spelen ende tuusschernye*”⁸⁴. Joos van Wettere en Coppin Zeghers werden op 18 juni 1522 een uur tentoongesteld in de ringen voor de nieuwe hallen op markt van Brugge, terwijl ze waren behangen met de “*riemkens*” die zij hadden gebruikt bij hun “*botterrie*”⁸⁵. Bastiaen van der Eecke, die vele personen hun geld had afgespeeld “*alzo wel met IX tafelen, triemkin te stekene, den zot te maken als anderssins*” stond op 18 oktober 1523 een tijdje tentoon op een schavot op de Burg, “*behanghen met IX tafelen ende ryemkins*”. Hij werd vervolgens gezeseld, het eerste lid van zijn rechterduim afgesneden en voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen⁸⁶. In de daaropvolgende jaren deden zich nog meerdere soortgelijke gevallen voor⁸⁷.

81 Verluysboek 1538-1555, f°8v.

82 Verluysboek 1538-1555, f°80r.

83 Verluysboek 1538-1555, f°128v-129r.

84 Verluysboek 1490-1537, f°102r.

85 Verluysboek 1490-1537, f°129r.

86 Verluysboek 1490-1537, f°144v.

87 Verluysboek 1490-1537, f°146r (10 december 1523), 146r-146v en 187v; Verluysboek 1538-1555, f°78r en 79r (16 juli 1541) en 104v (17 augustus 1543).

Om meer aalmoezen te verkrijgen vermomde de bedelaar Francoys Pauwels zich zodanig met plaaster in zijn gezicht en pokken op zijn lichaam dat hij voorkwam als een sterk mismaakte persoon. Hij liep rond met een belletje, gebaarde dat hij niet kon spreken en toonde overal een valse akte waarin stond dat hij priester was. Voor zijn bedrieglijke praktijken werd hij op 31 juli 1534 op een schavot tentoongesteld “*ghedefigureert ende mesmaect alzo hy ghewone es te blijen ende tvolc bij bedroghe tot compasse te verweckenen*”. Op zijn lichaam hingen de plaasterpot, de spiegel en de akte waarmee hij zich had beholpen⁸⁸. Nase de Poorters, die zich drie jaar lang als een man kleepte en gedroeg om met een priester in overspel te kunnen leven, werd op 18 september 1502 in haar mansklederen gedurende twee uren aan een staak tentoon gesteld. Zij werd vervolgens in vrouwenklederen voor één jaar verbannen uit Vlaanderen⁸⁹.

Bij Joost de Damhouder is de passage terug te vinden dat de moordenaars in Vlaanderen meestal werden onthoofd en hun lichaam vervolgens op een rad werd tentoongesteld. Op vele plaatsen bestond volgens hem bovendien de gewoonte om aan het rad zoveel stokken of knuppels te hangen als er moorden waren gepleegd⁹⁰. Van deze gewoonte, die al bestond in de 15^{de} eeuw⁹¹, is er in de strafrechtspraak van de Brugse stadschepenen uit de eerste helft van de 16^{de} eeuw geen spoor terug te vinden. De soeverein-baljuw van Vlaanderen, die toen net buiten Brugge meerdere executies liet uitvoeren, maakte er toen wel gebruik van⁹², en dat deden ook de Brugse stadschepenen in het begin van de 17^{de} eeuw⁹³. Bij de Damhouder is

88 Hij werd ten slotte voor drie jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°247v.

89 Verluysboek 1490-1537, f°34r.

90 “... boven dien es de costume in vele landen ende platsen dat, naer de execucie ghedaen zijnde, tot meerder detestacie van den moorde, te hanghen an het radt de instrumenten daer hy de moort mede ghedaen hadde ofte andere ghelycke teekenen als iacken, stocken, clippelen etc. om den passerende ende voorby lydende (rydende ?) volcke te beteekene hoe veel moorden hy ghedaen hadde naer tghetal van den stocken ofte clippelen” : De Damhouder, *Practycke...*, 140 (cap. 86).

91 Jan van den Berghe, *Dat kaetspel ghemoralseert*, J.A. Roetert Frederikse (ed.), Leiden, z.d., 15.

92 Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, 662, f°21r, 115r, 136r, 138r en 141r.

93 Strubbe, *De weerspiegeling...*, 172-173. De auteur citeert hierbij twee vonnissen van de Brugse stadschepenen uit 1620 : Rijksarchief Brugge, *Fonds Brugge*, 622, 76v en 86v.

ook de passage terug te vinden dat brandstichters in Vlaanderen in de regel werden verbrand en hun verkoolde lijk vervolgens werd opgehangen aan een rad “*met een potkin daeran hanghende in teekin dat een moordbrander of brandsteker was*”⁹⁴. In de strafrechtspraak van de Brugse stadsschepenen uit de eerste helft van de 16^{de} eeuw is ook van dit gebruik niets terug te vinden. Wij vonden het wel terug in een vonnis van de soeverein-baljuw van Vlaanderen van 19 augustus 1555 waarin een zekere Boudewijn van de Kerchove werd geëxecuteerd omdat hij meerdere personen met brandstichting had bedreigd. Van de Kerchove werd op een schavot buiten Kortrijk zijn vuist afgeslagen, gewurgd, samen met een aarden pot met stro aan een paal opgehangen en tenslotte verbrand⁹⁵. De aarden pot verwees naar het potje waarmee men gewoonlijk brandende houtskool of steenkolen aan een andere haard of bij de bureu ontleende om er een nieuw vuur mee aan te steken.

Het uitbeelden van de hogere straf

Uit de vorige voorbeelden is al gebleken dat de Brugse schepenen in hun vonnis ook dikwijls aangaven aan welke hogere straf de veroordeelde was ontsnapt wegens verzachtende omstandigheden en welke hij dreigde op te lopen wanneer hij in herhaling viel. Zo werd bovengenoemde Jan van den Berghe op 2 maart 1537 op de Burg van Brugge niet alleen met wol tentoongesteld, maar ook “*met eenen basten strop an zynen hals*”. Met deze strop maakten de Brugse schepenen hem, en alle anderen die dit schouwspel bijwoonden, duidelijk welke straf hij zou oplopen wanneer hij nog een vervalsing pleegde : hij zou worden opgeknoopt, net zoals dit op 7 december 1538 effectief gebeurde met de vervalser Baudewyn Carlyn !

Deze waarschuwing gold ook voor de koeiendief Pierken van der Beke die op 27 november 1512 werd tentoongesteld “*met een coorde an zynen halse*” en vervolgens werd gezeseld, een stuk van zijn oor werd afgesneden en voor tien jaar werd verbannen uit Vlaanderen. De Brugse schepenen gaven in hun vonnis nog mee waarom zij hem had-

94 De Damhouder, *Practycke...*, 184 (cap. 103).

95 Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, 662, f°20r-22r.

den ontzien : “...mids zijnder jonchede daermede deser waerf absolverende...”⁹⁶. Van verzachtende omstandigheden genoot ook de dief Antheunis Mathys toen hij op 16 maart 1526 op een wagen in Brugge werd rondgereden “met eenen bast an zinen hals ende met een galghe ghemaect boven zijn hoofd den vorseiden strop vast daeranne ghemaect zijnde”⁹⁷. Hij was slechts een van de velen die in de loop van de volgende jaren een gelijkaardige waarschuwing kregen⁹⁸.

Bovengenoemde Jacop Blanckaert stond op 16 oktober 1535 tentoon met de stukken fustein die hij had gestolen en de “slotel van justicie” om zijn hals. Met deze sleutel verwezen de Brugse schepenen naar het brandmerk dat in Brugge van oudsher voor allerlei vormen van valsheid werd aangebracht op de wang van de veroordeelde⁹⁹. De bedoeling van de Brugse schepenen met deze tentoonstellingsstraf was dan ook duidelijk. Indien Blanckaert zich nog aan vervalsingen waagde, riskeerde hij het brandmerk waaraan hij nu omwille van verzachtende omstandigheden was ontsnapt. Zoals al boven aangegeven, hield Blanquaert zich niet aan deze waarschuwing en werd hij enkele jaren later effectief opgeknoopt. Een brandmerking had in dit geval geen zin meer !

Ook Kathelyne Vullots kreeg een duidelijke waarschuwing wanneer zij op 3 augustus 1538 op een kar werd rondgevoerd, behangen met haar valse brieven en geselroeden, terwijl voor haar een spade stond in enkele zoden. De geselroeden wezen er op dat zij aan de geselstraf was ontsnapt, en dat was ook het geval voor de beurzen-snijder Heyndric van Campen, de bordeelhoudster Tanne Brands, en de dievegge Marie Marcant, die respectievelijk op 15 november 1526, 11 februari 1548 en 9 februari 1549 op een schavot poseerden met twee roeden in hun armen¹⁰⁰. De spade in de zoden verwees naar de straf van het levend begraven, die in Brugge van oudsher werd toegepast op vrouwen die een zwaar misdrijf hadden begaan¹⁰¹. Met deze

96 Verluysboek 1490-1537, f°72v-73r.

97 Hij werd vervolgens gezeseld, beide oren ingekort en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen : Verluysboek 1490-1537, f°183r-183v.

98 Bijv. : Verluysboek 1490-1537, f°228v, 231r, 251r en 252r ; Verluysboek 1538-1555, f°121v, 127r, 138r, 201v en 216r.

99 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 194.

100 Verluysboek 1490-1537, f°185v ; Verluysboek 1538-1555, 179r en 194r.

101 Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht...*, 166. Verluysboek 1490-1537, f°76r en 94r ; Verluysboek 1538-1555, f°9r en 10r.

straf werden ook Heyle van Spyccken en Clare Arents bedreigd toen zij op 8 november 1522¹⁰² en 24 juli 1540¹⁰³ te pronk stonden met voor hen een spade in zoden. Beide vrouwen maakten deel uit van een bende van landlopers en nietsnutten die het platteland afschuimden op zoek naar voedsel, kleding en geld en de ene na de andere diefstal, al dan niet met inbraak of met geweld, pleegden. Zij werden na hun tentoonstelling op de Burg voor 50 jaar uit Vlaanderen verbannen. In de tijd was dat de straf net onder de doodstraf.

De vuurdood was ongetwijfeld de vreselijkste straf die toen werd uitgesproken. Zoals al hoger aangegeven, werd deze straf in Brugge in de eerste helft van de 16^{de} eeuw opgelegd aan diegenen die zich hadden schuldig gemaakt aan sodomie of homoseksualiteit¹⁰⁴. Ingeval van verzachtende omstandigheden, zoals wanneer iemand onder druk had toegegeven of zeer jong was, moesten de Brugse schepenen een mindere straf vinden, die dan liefst ook een afschrikkingeffect had. Zij vonden daarom de straf uit van het afbranden van het hoofdhaar, gevolgd door geseling en verbanning. Zo werd Hannekin Rousee, die een “*zeker specie van zodomye*” had begaan, op 8 januari 1508 op een schavot op de Burg van Brugge een gedeelte van zijn hoofdhaar afgebrand, geseseld en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen. De reden waarom hij niet effectief werd verbrand is niet vermeld¹⁰⁵. Maertyne Adriaens bekende in 1514 “*zekere groote specien van der onnatuerlicker zonde van zodomye ende dat met diversche jonghe meyskens die zoe daertoe ghebrocht ende mesleed heeft.*”. Zij werd op 10 juni 1514 geseseld, het haar van haar hoofd “*ghezynghelt*” en voor 100 jaar verbannen uit Vlaanderen¹⁰⁶. Haar medeplichtige Janne van den Steene onderging diezelfde straf “*ter discrecie van der wet mits huerer innocencie*” (sic!). Twee minderjarige meisjes werden slechts geseseld omdat ze zich hadden laten verleiden¹⁰⁷. Ook Jan Nouts werd op 13 september 1521 voor sodomie zijn hoofdhaaren afgebrand, geseseld

102 Verluysboek 1490-1537, f°135v.

103 Verluysboek 1538-1555, f°64r.

104 M. Boone, “Le tres fort, vilain et detestable criesme et pechié de zodomie” : homosexualité et répression à Bruges pendant la période bourguignonne (fin 14^e-début 16^e siècle, *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, 7-17.

105 Verluysboek 1490-1537, f°47v.

106 Verluysboek 1490-1537, f°81r.

107 Verluysboek 1490-1537, f°81v.

en voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen¹⁰⁸. Op 21 november 1541 kreeg Cornelis Campus diezelfde straffen voor gelijkaardige feiten¹⁰⁹.

De vuurdood was ook de normale straf voor duivelse hekserij. Zo werden Ghileyn Wouters en Ampleune Coopman op 6 juli 1532 in Brugge verbrand omdat ze zich hadden overgegeven aan “*den viandt van der helle*”¹¹⁰. De magische genezeres, Kathelyne Onbaert, ontsnapte echter aan die straf. Zij werd op 26 augustus 1538 slechts op een schavot tentoongesteld met voor haar een schoof stro en zes bundels rijshout en een pan met vuur. Op haar hoofd werd een vlassen pruik in brand gestoken omdat zij geen haar meer had. Meteen na deze executie werd zij voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen op de vuurdood¹¹¹. Van Joos de Damhouder weten wij dat er tussen de Brugse schepenen onenigheid bestond over dat vonnis. De enen wilden een effectieve verbranding, de anderen slechts een lagere straf (“*poena proxima mortis*”). De laatste haalden het uiteindelijk. Kathelyne Onbaert had er slechts kortstondig baat bij. Nog geen twee jaar later werd zij in Vlissingen opgepakt en verbrand. De Damhouder, die in zijn hoedanigheid van raadspensionaris van de stad Brugge bij de schepenen de vuurdood had verdedigd, had er zijn deugd in¹¹². Enkele jaren later kreeg Barble de Wulf een gelijkaardige spiegelstraf. Omwille van haar dubieuze, superstitieuze praktijken werd zij op 1 maart 1545 op een schavot geplaatst met voor haar een bundel stro en vervolgens voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen¹¹³. Ook zij ontsnapte aldus aan de vuurdood.

Tenslotte nog twee merkwaardigheden waarvoor wij geen verklaring vonden. In de 16^{de} eeuw werden in Brugge de koppelaarsters die jonge meisjes verleidden om in een bordeel te werken, tentoongesteld of een smadelijke tocht opgelegd terwijl zij vooraan en achteraan met rode lappen waren behangen¹¹⁴. De symboliek van deze rode lappen is

108 Verluysboek 1490-1537, f°120v.

109 Verluysboek 1538-1555, f°81r.

110 Verluysboek 1538-1555, f°231v-232r.

111 Verluysboek 1538-1555, f°11v.

112 Over dit voorval zie J. Monballyu, *La théorie sur la sorcellerie chez Wielant et Damhouder, “Houd voet bij stuk”*. *Xenia iuris historiae G. Van Dievoet oblata*, Leuven, 1990, 302-309.

113 Verluysboek 1538-1555, f°112r. Meer hierover bij E.I. Strubbe, *Zwarte kunst te Brugge in 1544*, *Volkskunde*, 55 (1954), 98-107.

114 Vonnis voor Jacquemyne Lamuus op 27 juni 1528 (Verluysboek 1490-1537,

ons niet duidelijk. Hetzelfde geldt voor het gebruik om sommige veroordeelden tentoon te stellen¹¹⁵, op een kar rond te voeren¹¹⁶ of te laten rondlopen tijdens een smadelijke tocht¹¹⁷ met een linnen “*scroode*” voor hun hoofd of aan hun hoofd gebonden (hoofddoek ? blinddoek ?¹¹⁸). Het ging daarbij steeds om personen die zware gewelddaden hadden gepleegd (“*fortsen, tassetenten ende ruutbeden*”) en meestal over geweld op vrouwen die men tegen hun zin tot geslachtsverkeer wou dwingen¹¹⁹. Maar ook deze aanvullingen geven ons geen inzicht in de symboliek van deze uitvoeringswijze.

Zoals de gevierde Jacques Mertens meerdere keren ondervonden heeft, kan de geschiedschrijving soms maar een tipje oplichten van de sluier die over het verleden hangt.

f°203r), vonnis van 12 april 1538 voor de bordeelhoudster Barble Dhaerne (Verluydboek 1538-1555, f°5r) en vonnis van 5 januari 1543 voor Margriete de la Court (*Ibidem*, f°90r).

115 Verluydboek 1490-1537, f°112v, 206r, 208v, 227v, 232r, 239v, 241r, 244r, 262r, 269r en 270v ; Verluydboek 1538-1555, f°14r, 21v, 70 v, 101r, 162v en 172r.

116 Verluydboek 1490-1537, f°110v en 234v.

117 Verluydboek 1490-1537, f°207v ; Verluydboek 1538-1555, f°14 en 20v.

118 E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, 7, 's Gravenhage, 1912, 779.

119 Verluydboek 1490-1537, f°110r, 112r, 206r, 207v, 208v, 227r, 232r, 234v, 239v, 241r, 244v, 262r, 269r, 270v, 272v ; Verluydboek 1537-1555, f°14r, 21v, 70v, 88v, 101r, 106r, 115r, 119r, 132r, 135v, 162v, 172r, 207r en 211r.